

ՆԱԲԵ ՆԱԴԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի
սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի հայցորդ
ՀՏԴ 730

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆԻ ՄՈՆՈԻՄԵՆՏԱԼ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐԸ

Բանալի բառեր. Խաչատուր Իսկանդարյան, դիմաքանդականեր, հմտություն:

Ключевые слова: Хачатура Искандарян, портретные скульптуры, умение.

Key words: Khachatur Iskandaryan, portrait sculptures, skill.

ՀՀ ժողովրդական նկարիչ, քանդակագործ Խաչատուր Իսկանդարյանի ստեղծագործական գործունեության մեջ մեծ տեղ են զբաղում մանրաքանդակները, որոնցով քանդակագործը սկսել է զբաղվել ստեղծագործական կյանքի առաջին տարիներից, սակայն արվեստագետի թողած գեղարվեստական ժառանգության մեջ առկա են նաև մոտ 20 մոնումենտալ քանդակներ:

Երևանում, Լենինականում (ներկայիս Գյումրի), Աշտարակում, Վարդենիսում և այլ վայրերում կիսանդրի-հուշարձանների ստեղծմամբ Խաչատուր Իսկանդարյանը սկսում է իր գործունեությունը մոնումենտալ քանդակագործության ոլորտում: Արվեստագետի ինքնատիպ գործերից է Գյումրիում տեղադրված՝ խմբավար, երգահան, ՀԽՍՀ և ՎԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ Արմեն Տիգրանյանի հուշարձանը (1961, բրոնզ, ճարտարապետ՝ Էդմոն Տիգրանյան): Հայկական ազգային օպերայի հիմնադիրներից մեկի կերպարն աչքի է ընկնում մարմնաձևերի կառուցիկ և ներդաշնակ համաչափությամբ, լույսի ու ստվերի ճիշտ հարաբերությամբ և չափաբաշխումով: Այս վերջինն առանձնապես դժվարին խնդիր է հարուցում Իսկանդարյանի առաջ հատկապես այն դեպքում, երբ քանդակը կերտվում է ոչ թե շենքի ներսում դրվելու համար, որտեղ լույսի աղբյուրը մի մշտական ուղղություն ունի, այլ փողոցում, որտեղ արևի շողերը լուսավորում են քանդակը մերթ այս, մերթ այն կողմից: Տիգրանյանի հուշարձանը, որն ունի ողորկ մակերևույթի փափուկ մշակում, հավասարապես և շահավետորեն դիտվում է օրվա բոլոր ժամերին, բոլոր կողմերից: Կոմպոզիտորի կերպարն ավելի իրական ներկայացնելու համար Իսկանդարյանն երաժշտին պատկերել է ակնոցով, որի շրջանակները թանձրացնում են կոմպոզիտորի ակնախոռոչների ստվերները:

Տիգրանյանի՝ վերնից ներքև ուղղված հայացքը, պարտիտուրին հազիվ հպվելով, սահում է ցած: Կիսախուփ աչքերը, փոքր-ինչ խոժոռ հոնքերը, լայն ճակատի կնճիռները ստեղծագործական ներշնչանք են արտահայտում: Բնորդի գլխի բնական ու թեթև թեքվածքն իր մեջ այնքա՛ն երաժշտականություն է կրում, որ այս հուշարձանը դիտելիս շատերը կարող են անսխալ որոշել քանդակված կերպարի ով լինելը: Մեզ համար անտեսանելի և միայն իր համար լսելի նվագախումբը, կարծես, մեղմահունչ երաժշտություն է նվագում, իսկ կոմպոզիտորի ձախ ձեռքն օդում վարում է նվագի ընթացքը, միննույն ժամանակ զսպում ու մեղմում հնչողությունը: Կոմպոզիտորի ներքին լսողության մեջ հնչում են նրա գրած երաժշտության տակտերը: Նա ամբողջովին երաժշտության մեջ է, իսկ երաժշտությունը՝ նրա մեջ:

Գեղարվեստական ինքնատիպ լուծում է ստացել աշխարհահռչակ աստղագետ և աստղաֆիզիկոս Վիկտոր Համբարձումյանին ներկայացնող բրոնզաձուլ կիսանդրին՝ դրված գրանիտե բարձր պատվանդանի վրա (1982 թ., ճարտարապետ՝ Ստեփան Քյուրքչյան): Կիսանդրին գտնվում է Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքի հրապարակում: Խաչատուր Իսկանդարյանը, խոսելով Վիկտոր Համբարձումյանի հուշարձանի մասին, նշում է հետևյալը. «Վիկտոր Համբարձումյանին առաջին անգամ հանդիպել էի 1946 թ. Մոսկվայի գլխավոր փողոցներից մեկում: Ես հետևեցի նրան որոշ ժամանակ: Որպես երիտասարդ քանդակագործ՝ ուշադրություն դարձրի նրա քայլվածքին, ժողովրդի մեջ առանձնացող նրա անհատականությանը: Անցան տարիներ, Սովետական միության կրկնակի հերոս Վիկտոր Համբարձումյանի կիսանդրին պիտի կանգնեցվեր նրա ծննդավայրում: Այդպես գնահատվում էր մեծ գիտնականի վաստակը հայրենիքին մատուցած ծառայությունների համար:

Հայաստանի նկարիչների միությունն ինձ հանձնարարեց Համբարձումյանի կիսանդրին: Տարիներ շարունակ փայփայած երազանքս իրականացավ: Ես միշտ իմ մտապատկերում ունեի նրա քանդակի մարմնավորումը: Պատկերացնում էի ինչպես պիտի կերտեի այն մարդուն, ով իր անունով աշխարհին ճանաչելի դարձրեց մեր ազգը: Հարկ էր ընդգծել և՛ գիտնականի մեծությունը, և՛ մարդկային իր տեսակը՝ զուսպ, համեստ, ճշմարիտ: Կիսանդրին պիտի կանգնեցվեր Թբիլիսիում, որտեղ նա ծնվել էր. այդպես էր նախնական պայմանը: Բայց գիտնականը համառեց. նա իր Թբիլիսիում ծնված լինելու հանգամանքը պատահականություն էր համարում և ասում էր. «Կարող էր, չէ՞ մայրս Ֆրանսիա մեկնել, ի՞նչ է, դրանով ես ֆրանսիացի էի դառնալու: Արմատներով Վարդենիսից եմ, և քանդակս պիտի դրվի

Վարդենիսի հրապարակում»¹: Քանդակագործի հիշողության մեջ կիսանդրու հետ կապված հետևյալ զվարճալի դրվագն էլ է տպավորվել. «Երբ աշխատանքը մոտ էր ավարտին, Համբարձումյանը եկավ: Ուշադիր նայեց, ճակատային մասում ինչ-որ բան դուրը չեկավ. ձեռքերը տարավ դեպի ճակատն ու ասաց. «Էս երեսը մի քիչ պակաս է»: Բոլորս հազիվ մեղմ ժպտացինք: Ո՞վ իրեն թույլ կտար ծիծաղել մեծ գիտնականի ասածի վրա, այն էլ այն տարիներին»²:

Վիկտոր Համբարձումյանը քանդակագործի ավարտուն հուշարձանում ներկայացված է ազնիվ և իմաստուն դեմքով, ըստ որում, առաջին իսկ հայացքից հանդիսատեսը զգում է, որ այդ իմաստությունն ու ազնվությունը ոչ թե քանդակագործի դրած կնիքն է քանդակվողի դեմքի վրա, այլ կերպարվող անձի հարազատ հատկությունը, որն արվեստագետը կարողացել է տեսնել ու մարմնավորել: Քանդակագործը, հզոր անհատականությամբ պատկերելիս, ասես, որսացել է էականն ու մշտականը, դրանք զատորոշել անցողիկից, շեշտել բնավորությունն ու հոգեվիճակը: Համբարձումյանի դիրքը հանգիստ է, վեհ: Քանդակին առանձնակի հմայք է հաղորդում մեծ գիտնականի դեմքին հազիվ նշմարվող ժպիտը³: Համբարձումյանի փոքր-ինչ ներս ընկած աչքերում, լայն ու կնճռոտ ճակատին և, ընդհանրապես, նրա ողջ կերպարի մեջ քանդակագործը տեսել, նկատել ու արտացոլել է գիտնականին բնորոշ բոլոր առանձնահատկությունները: Նրա կենտրոնացված հայացքը, ձգված կեցվածքն արտահայտում են Համբարձումյանի բանիմացությունն ու ողջախոհությունը: Աշխատանքն աչքի է ընկնում իր հանդիսավորությամբ: Իսկանդարյանը Համբարձումյանին պատկերել է այնպես, որ դիտողը կերպարում հարազատին տեսնի: Պատկերված է ոգեշունչ կերպար, որն օժտված է հայրենասիրությամբ, լավատես է և ամբողջ էությամբ հավատում է իր գործի ճշմարտությանը: Այստեղ մոնումենտալ ձևերը պայմանավորվում են կերպարի ներքին բովանդակությամբ, որով և բացահայտվում է պատկերվողի բնավորության ուժը: Հուշարձանը դրված է այնպես, որ օրվա մեծ մասը դեմքին արև է ընկնում: Ցերեկվա լույսի առատ խրճերը, ընկնելով կիսանդրու վրա, մերթ սահում են նրա մակերեսով՝

¹ Տե՛ս **Մամվեյան Գ.**, Վիկտոր Համբարձումյանի միակ կիսանդրին Հայաստանում / «Ուրբաթ», Երևան, 1988, 13 օգոստոսի:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս ՀՀ վաստակավոր նկարիչ, քանդակագործ Խաչատուր Իսկանդարյան. քանդակ, գեղանկար, գրաֆիկա: Ալբոմ (կազմող Սյուզաննա Փիլոսյան), Երևան, 2010, էջ 9:

շեշտելով պլաստիկ լայնալանջ ձևերը, մերթ լույսի և ստվերների մեղմ խաղ են ստեղծում, իսկ երբեմն էլ գոյացնում են խոր ստվերներ՝ ինչպես, օրինակ, դեմքի շուրջը, որի շնորհիվ փափուկ լուսավորված դեմքն ավելի պայծառ է դառնում: Ի դեպ, Իսկանդարյանը մեզ ցույց է տվել կիսանդրու՝ խնամքով պահպանած Էսքիզների վրա գրված Համբարձումյանի հետևյալ գրությունը. «Քանդակված իմ կիսանդրին գտնում եմ հաջող: Շատ բավարարված եմ: Տալիս եմ իմ համաձայնությունը»: Ապա ստորագրությունն է՝ ակադեմիկոս Համբարձումյան, և տարեթիվը՝ 7. 12. 1982⁴:

Հուշարձաններից շատերն այսուհետ դրվում են բնական ազատ ձևերով լուծված ցածր պատվանդանների, քարե սալերի ու հարթակների վրա՝ քաղաքային պարտեզներում, այգիներում և պուրակներում աճող ծառերի տակ⁵: Իսկանդարյանի կոթողային սակավաթիվ աշխատանքներից այդ առումով ուշադրության է արժանի 1987-ին Երևանում տեղադրված «Հակոբ Մեղապարտ»՝ գրանիտե խոշոր, սիլուետային շեշտակի ռիթմով օժտված խորաքանդակը (Ճարտարապետ՝ Մարգարիտ Հայրապետյան): Հուշարձանի ստեղծման պատմությունը սկսվում է 1968-ից, երբ ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի կողմից կազմակերպված մրցույթում հուշարձանը պատրաստելու իրավունքը ստանում է Խաչատուր Իսկանդարյանը⁶: Նշենք, որ մինչև 19-րդ դարի վերջը Հակոբ Մեղապարտի անունը մոռացության մեջ էր: Թեև հայ առաջին տպագրիչի հրատարակություններից երկուսը 1860-ական թվականներից ծանոթ էին հայ բանասիրությանը, բայց անհայտ էր նրանց տպագրության նույնիսկ մոտավոր տարեթիվը, անհնար էր որոշել նրանց հրատարակման վայրը, ոչ-ոք չգիտեր տպագրիչի անունը: Վերջինս ո՛չ հավաստի պորտրետներ ունի, ո՛չ էլ հորինված կերպարանքների պատկերագրային ավանդույթ, և Իսկանդարյանը նրա կերպարն ինքն է հորինել, և հորինել է հիմնականում հաջող: Քանդակագործը, մանրամասն ուսումնասիրելով Հակոբ Մեղապարտի գործունեությունը, ներկայացրել է ֆիզիկապես և մտքով զորեղ մի կերպար: Այստեղ Իսկանդարյանը մոնումենտալիզմի է հասել բարձրաքանդակի ընդհանրացված ձևերի շնորհիվ: Սա բարդ ռակուրսներով, դիտակետերով ոչ այնքան հարուստ, պարզ ուրվագծված

⁴ Խաչատուր Իսկանդարյանի հետ մեր զրույցներից:

⁵ Տե՛ս **Աղայան Ա.**, Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում, էջ 193:

⁶ Տե՛ս **Մենեյան Ս.**, Հայ առաջին տպագրիչի հուշարձանը / «Գրքերի աշխարհ», Երևան, 1987, 21 հունիսի:

աշխատանք է: Ըստ երևույթին, Իսկանդարյանն ազդվել է Հին Արևելքի, մասնավորաբար՝ հին եգիպտական նկարիչների և քանդակագործների աշխատանքներից: Նա Մեղապարտի գլուխը ներկայացրել է կիսադեմ, իսկ թիկնեղ ուսերն ու հաղթ իրանը քանդակել ճակատային հանդիպահայաց դիրքով:

Մոնումենտալ-դեկորատիվ արձանագործությունը հոգեբանական խոր վերլուծություններ չի սիրում, դա խորթ է նրա բնությանը: Այն ավելի շատ գործ ունի ժուժկալ միջոցներով արված, ընդհանրացումների ձգտող ու լայն մեկնաբանություն գտած կերպարների հետ: Աշխատանքում քանդակագործը հետապնդել է առավելապես ֆորմալ-ձևական և կոմպոզիցիոն նպատակներ: Դա է պատճառը, որ բարձրաքանդակում չպետք է որոնել հոգեբանական խոր ու բազմակողմանի դրսևորումներ, բայց այնտեղ կան սուր դիտված և ընդհանուր գծերով արտահայտված բնութագրումներ: Հակոբ Մեղապարտի քանդակն աչքի է ընկնում կոմպոզիցիոն յուրահավաք ու ձիգ համակարգով, կերպարային լիավարտ բնութագրով: Այսպես, մեծաչափ հուշարձանի կենտրոնում տպագրիչն աջ ձեռքով հենվել է սեղանին, իսկ ձախով ներկայացնում է «Ուրբաթագիրքը»: Նրա գլխի և ուսերի դիրքը, հակադրվելով աթոռակին դրված աջ ոտքի հետադարձ ձևին, դինամիկ, կտրուկ կոնտրաստ է ստեղծում: Վերևում լույսը խորհրդանշող պատուհան է, որ հայ իրականության մեջ բերում է առաջին տպագիր գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», տպագրիչի պարզած ձեռքում: Ներքևում իրար վրա շարված 5 գիրք է քանդակված՝ «Ուրբաթագիրքը», «Պատարագատետրը», «Աղթարքը», «Պարգատումարը», «Տաղարանը»: Գրքերի տակ շրջանակի մեջ վերցրած երկգլիծ քառակուսու մեջ խաչաձև տպարանանիշն է: Չորս մասի բաժանված շրջանակում լատինական սկզբնատառեր են՝ D. I. Z. A. (Dei Servus Jacobus Zanni Armenius) ինչը նշանակում է հետևյալը՝ «Աստվածատուր հայ Հակոբ Մեղապարտ»:

«Երեկոյան Երևան» օրաթերթի հրատարակած «Հակոբ Մեղապարտի հուշարձանը Երևանում» անստորագիր հոդվածում գրված է հետևյալը. «Խորհրդանշական է, որ Հակոբ Մեղապարտի հուշարձանը կանգնեցված է նրա անունը կրող պոլիգրաֆկոմբինատի շենքի մոտ, ուր կյանք են ստացել Հայկական սովետական հանրագիտարանը, տասնյակ այլ արժեքավոր գրքեր, ուր տպագրվել է հանրապետության պոլիգրաֆիական արտադրանքի շուրջ կեսը: Այս հուշարձանի բացումով ժողովուրդը նշել է մեծ երախտավորի ծննդյան 475-ամյակը: Իսկանդարյանի ինքնատիպ

լուծումներով ու գեղարվեստական արտահայտչականությամբ կատարված կոթողի անկյունում պատկերված է հայերեն տպված առաջին գիրքը...»⁷:

Ինչպես արդեն նշեցինք, հուշարձանը Իսկանդարյանի և ճարտարապետ Մարգարիտ Հայրապետյանի համագործակցության արդյունքն է: Արձանի պարզ պատվանդանը մտահղացված և իրականացված է որպես մեկ ներդաշնակ միասնություն: Կարևոր է նաև գրանիտե պատվանդանի ավելորդություններից զերծ ձևերի օրգանական կապն արձանի հետ: Պլաստիկական արտահայտչականությունը, քանդակի հստակ և ամբողջական սիլուետը, հագուստի լայն ու ձգված ծալքերի համաչափ ռիթմը հանդիսավոր են դարձնում արձանը:

Խաչատուր Իսկանդարյանի անհատականությունը և ստեղծագործական խառնվածքն առկա են նրա յուրաքանչյուր գործում՝ լինի դա դիմաքանդակ, մանրաքանդակ, թե մոնումենտալ կամ դեկորատիվ աշխատանք: Հիմնականում պլաստիկական լակոնիկ եղանակով վերարտադրելով բնորոշների անձնական դիմագծերը, քանդակագործը ձգտել է տիպական ընդհանրացումների՝ մարմնավորելով տարբեր բնավորության ու զբաղմունքի տեր մարդկանց, և ստեղծել անհատականության հանդեպ մեծ ուշադրությամբ աչքի ընկնող, պլաստիկական համոզիչ և գեղարվեստական արտահայտիչ ձևերով կատարված, ներքին բովանդակությամբ լի կերպարներ:

Ն. ՆԱԴԱՐՅԱՆ

Խաչատուր Իսկանդարյանի մոնումենտալ քանդակները Ամփոփում

Տվյալ հոդվածը ներկայացնում է Խաչատուր Իսկանդարյանի դիմաքանդակները: Քանդակագործը վարպետությամբ ու սիրով է ներկայացրել իր ժամանակակիցներին, մտերիմներին, մեր մշակույթի անվանի գործիչներին (Դ. Դեմիրճյան, Ն. Նիկողոսյան, Օ. Դուրյան, Ռ. Ղազարյան, Կոմիտաս, Մ. Կոստանյան, Մ. Մկրտչյանի Մ. Սարյան...): Վարպետը յուրաքանչյուրի համար գտել է հետաքրքրական լուծում՝ հանդես բերելով մասնագիտական հնարքներին տիրապետելու նուրբ ճաշակ և հմտություն:

⁷ Հակոբ Մեղապարտի հուշարձանը Երևանում / «Երեկոյան Երևան», Երևան, 1987, 9 հոկտեմբերի:

Н. НАДАРЯН

Монументальные скульптуры Хачатура Искандаряна

Резюме

Данная статья представляет портретные скульптуры Хачатура Искандаряна. Скульптор с любовью и мастерством представил своих современников, друзей, известных деятелей искусства (Д. Демирчян, Н. Никогосяна, О. Дурян, Р. Казарян, Комитас, М. Костанян, М. Мкртчян, М. Сарьян...), найдя для каждого портрета особое решение и демонстрируя при этом высокий уровень профессионального мастерства, тонкий вкус и умение.

N. NADARYAN

The Monumental sculptures of Khachatur Iskandaryan's

Summary

The article presents Khachatur Iskandaryan's portraits sculpture. Masterly and with deep love the sculptor has presented his contemporaries, friends, prominent artists of our culture (D. Demirchyan, H. Nikoghosyan, O. Durian, R. Kazarian, M. Kostanyan, M. Mkrтчyan, Komitas, M. Saryan...). The sculptor has found interesting solution for each, demonstrating refined taste and skills in possession of professional proficiency.